

LIRIK JANR HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

*Yo'lchiev Qahhor Vahobovich,
filologiya fanlari doktori, Farg'ona davlat universiteti dotsenti,*

Annotatsiya: Maqolada lirik she'rlarni janrlarga ajratish muammosi haqida so'z yuritiladi. Bunda I.Sulton, B.Sarimsoqov, H.Umurov, D.Quronov tasnif tamoyillariga tayangan holda lirik janrlarning shaklanishidagi xilma xillik hamda janr yuzaga kelishda topoxtinos ahamiyatiga alohida diqqat qilgan.

Kalit so'z va iboralar: sub'ektivlik, janr, tasnif, tamoyil, obraz, kechinma, makon va vaqt, misralar miqdori, uchlik janri, mazmuniy kompozitsiya.

НЕКОТОРЫЕ МЫШЛЕНИЕ О ЛИРИЧЕСКОМ ЖАНРЕ

*Юлчиев Каххор Вахобович,
Доктор филологических наук, доценти Ферганского государственного университета*

Аннотация: В статье рассматривается проблема разделения лирических стихотворений на жанры. При этом обсуждая принципы классификации И.Султона, Б.Саримсакова, Х.Умурова, Д.Курунова от лирических жанров, обратил внимание наряду с разнообразием, значимостью жанров, и на топохронос.

Ключевые слова и выражения: субъективность, жанр, классификация, принцип, образ, опыт, пространство и время, количество стихов, жанр троицы, содержательная композиция.

SOME FEEDBACK ABOUT LYRICAL GENRE

*Yulchiev Qahhor Vahobovich,
Doctor of Sciens in Philology, Dotsent Ferghana staty university*

Annotation: The article actually addresses the problem of dividing lyrical poems into genres. At the same time, I.Sulton, B.Sarimsakov, H.Umurov, D.Kuronov, in the situation based on the principles of classification, in the shock of lyrical genres, along with the diversity of genres, the importance of the emerging topoxtinos was emphasized.

Keywords and phrases: subjectivity, genre, classification, principle, image, experience, space and time, number of verses, trinity genre, meaningful composition.

I.Kirish. So'nggi paytlarda birlik va uchlik she'r tadqiqiga oid ishlarga turlicha munosabatlar bildirilishi ko'paydi. Aslida lirik janr muammosi barcha davrlarda ham dolzarb bo'lgan. O'z davrida Platon, Arastu, N. Bualo, G. F. Gegel, V. G. Belinskiy, Fitrat, L.Timofeev, G.Pospelov, I.Sulton, B.Sarimsoqov, U.To'ychiev kabi qator olimlar muammo bo'yicha izlanish olib borishgan. Bugungi kunda ham tadqiqotlar davom etmoqda.

Lirik janr tamoyili va tasnifi turlicha bo'lib, turfalik lirik asarlarni janrga ajratishda qiyinchilik keltirib chiqaradi. Avvalo, badiiy asarlarni janrlarga ajratish ularni adabiy turlarga bo'lish kabi oson va qulay emas. Ikkinchidan, janr tur kabi tizimli yoki uzoq vaqt muqim turmaydi, tarixiy kategoriya sifatida o'sib, o'zgarib, yo'q bo'lib yoki paydo bo'lib, boshqasi bilan birikib boradi. Uchinchidan, ijodkor asar yaratar ekan ekan, unga mos shakl, janrni tanlaydiki, bu janrning mazmun-mundarijaga bog'liqligini ham ko'rsatadi. To'rtinchidan, lirik janrlar individual ko'rinish olishi mumkin.

II.Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Mazkur muammo adabiyot nazariyasi nisbatan rivojlangan mamlakatlar, xususan, ingliz adabiyotshunosligida ham etarli darajada hal etilmagan. Rene Uellek va Ostin Uorrenlar janrlar tarixini o'rganishdan ma'ni bormi yoki yo'qligi, asarlarni janrlarga bo'lishda shu paytgacha aniq, qat'iy meyo'r belgilanmaganini tahlil etib quyidagi xulosaga kelishadi. "SHu tariqa janr muammosi ham adabiyotshunoslik tarixi, ham tanqidida asosiy muammolardan biri sifatida

ko'riladi. Bunda adabiyotshunoslikning ikkala sohasi uchun o'zaro bog'liq hisoblanadi" [1,255]. Darhaqiqat, lirik janrlarning qat'iy chegarasi va alohida normalarini ishlab chiqarish imkoni murakkabligi sababli rus manbalarida ham ularni mavzu (sevgi, grajdanlik, falsafiy va peyzaj), meditatif (borliqning mangu muammolari ustida tafakkur qiladigan) va suggestiv (ishontiradigan, ta'sir etadigan), maishiy vazifalari (folklor lirikasi) bo'yicha bir nechta aspektlarda tasnif qilish tavsiya etilgan [8,183-184].

"Aslida, ko'plab adabiy nazariyalar, beixtiyor ma'lum bir adabiy janrni ilgari surishadi va o'z talqin (xulosalar)ida shundan kelib chiqishadi. Asos sifatida olingan aniq adabiy shaklni belgilay turib mazkur jarayonni adabiyot tarixi nazariyasi orqali kuzatish qiziq bo'ladi" [1,44]. Chunki janr zamon, millat, jamiyat badiiy-estetik tarqqiyoti talablari asosida ma'lum o'zgarishlarga uchraydi. Lekin janr sifatida o'zining o'zak muammolarida umuminsoniy tamoyillarni saqlab qoladi. YA'ni lirikada istaymizmi yo'qmi shaxs botiniy olami, inson kechinmasi ifodalanadi. Botiniy olamda barcha insonda umumiylik ko'p bo'ladi. Lekin har bir she'r misolida undagi sub'ektivlik betakrorlik kasb etadi. Lekin lirik "janrlarni tizimlashtirish va tasniflash qiyin, ular bunga qat'iy qarshilik qilishadi" [17, 284]. Buni E.Xalizev janrlar ko'pligi, ularni yagona tizim, tartibga solish qiyinligi, janr turli xalqlarda o'ziga xosligi va tarixiy kategoriya ekanligi kabi qator omillar bilan izohlaydi. Ko'rinadiki, rus adabiyotshunosligida ham muammo echimi kutayotgan dolzarb muammolarda sanaladi.

Mustaqillik yillarida o'zbek adabiyotshunosligida lirik asarlar tasnifi bir necha marta amalga oshirildi. Masalan, "Adabiy turlar va janrlar" asari ikkinchi jildining uchinchi bobi o'zbek lirik janri tasnifiga bag'ishlangan [4,141-237]. Unda lirik turga kiritilgan asarlar dastlab mazmun jihatdan, so'ngra shakl jihatidan tasnif qilingan. Har ikkalasi ham o'z navbatida yana ichki bo'linishlarga ega. Avvalo, tasnifda asarlarning mazmun va shakl jihati ajratib olingan. Ikkinchidan, unda folklor, musiqaga tegishli asarlar ham tasnifga tortilgan. Keyinchalik H.Umurov ham shunday yo'l tutgan: "1. Mazmun jihatidan: a) estetik belgi, pafos va muayyan mazmun yo'nalishiga asoslanadigan janrlar: marsiya, elegiya, invektiva, bahs, hasbi hol, soqiynoma, topishmoq, qasida, muammo, ta'rix, xat, manzara, monolog, bag'ishlov, vasiyat, vasf, debocha, nazira, faxriya; b) asosan musiqiy asari hisoblansada, adabiy matnga xam suyang'an janrlar: romans, kontata, marsh, syuita, qushiq, madhiya;

v) og'zaki va yozma lirikada qo'llanib kelingan janrlar: alla, yor-yor.

2. SHakl jihatidan: a) shakl mazmundorligi va tuzilishiga ko'ra lirika

janrlari: aytishuv, mustazod, sonet, muvashshah, mushoira, shiru shakar, qit'a, g'azal, tuyuk, ruboiy, masnaviy, fard, tarkiband, tarjiband, o'rama, shoiriy, tirada, turli bandli janrlar, oq she'r, sarbast; b) Misra soni va kompozitsiyaga kura lirika janrlari: musallas, murabba, muxammas, musaddas, musabba, musamman, mutasaa, muashshar, to'rtlik, oktava; v) Qayta tashkil topish (transformatsiya)ga ko'ra lirika janrlari: kit'aiy, kesishgan, taronaiy, ruboiyona» [16, 227-228]. E.V.Xalizevning yuqorida keltirilgan janrlarning ko'pligi va ularni yagona tizimga solish ilojsizligini haqidagi fikrini inobatga olsak, mazkur tasnif ba'zi o'rinlarda o'zi oqlaydi.

Adabiy asarlarni tur va janrga bo'lishda "Adabiyot nazariya"sida "Lirikaning asosiy janrlari" faslida misra, bayt shakllari, g'azal, qasida, masnaviy, ruboiy haqida ma'lumot berilgan [3, 178-179]. Lekin bular etarli emas, deb hisoblaymiz.

Lirik janrlar tasnifi haqida professor B.Sarimsoqov quyidagilarni yozadi: "Arastu poeziyani (adabiyotni) turlarga bo'lganda amal qilgan bosh prinsip mimessis, voqelikka taqlid qilish, uni qayta yaratish bo'lgan. Biroq mimessis oddiy o'xshatish emas. Ushbu tushuncha asosida: 1) voqelikni qayta, ichki idrok etish asosidagi inson ijodi; 2) bunday ijod esa ongli zot bo'lgan faqat inson tabiatiga xos; 3) shu xususiyati bilan u boshqa tirik mavjudotdan ajralib turadi; 4) insonga zavq beruvchi ijod; 5) mana shu xususiyat bilan inson dastlabki bilimlarini oladi; 6) inson aks ettirgan narsa yaxlit va fikrlashga undaydi; 7) umumlashtiradi; 8) anglab etilgan; 9) qayta idrok etilgan narsa; 10) u yoki bu nuqtai nazar; 11) maishiy-betaraf; 12) obraz asosida yotgan voqelik (proobraz) kabi bir qator yaxlit olganda, real-voqelikka taqliddan yaratilishga olib boruvchi ijodiy jarayonning barcha talablari yotadi" [14, 300].

III. Natijalar.

Ko'rinadiki, olimlar ilgari surgan qarashlar zamonaviy lirik janrlarni mukammal tasnifini

amalga oshirish imkonini bermaydi. Lekin ularda ba'zi umumiylik borligini ham e'tirof etish lozim. Ulara yaratilgan asarlarni turlarga ajratishning asoslari ko'rsatilgan. Ulardan deyarli barchasini, ayniqsa, "ichki idrok etish asosidagi inson ijodi", "insonga zavq beruvchi ijod", "dastlabki bilimlarini ol"ishi, "inson aks ettirgan narsa yaxlit va fikrlashga unda"shi, "umumlashtir"ishi, "anglab etilgan", "qayta idrok etilgan narsa", "u yoki bu nuqtai nazar", "obraz asosida yotgan voqelik" kabilarni kichik lirik she'rlarga ham joriy etish mumkin. Demak, B.Saromsoqov tasnifini asos sifatida olish lozim bo'ladi.

IV. Tahlillar

Yuqoridagi ilmiy-nazariy qarashlarni umumlashtirgan holda, olingan natijalar asosida uchlik she'rni tahlil qilamiz:

Qor hidi dimoqqa urildi.

Uxlaydi shamolning qo'ynida

Barglarini to'kmagan rayhon [11, 124].

Mazkur uchlikda shoir voqelikni badiiy qayta idrok etish, shu orqali dastlabki bilimni olishi, yaxlit holda qor ostida qolgan rayhonni umumlashtirib, uni ramziylikka olib chiqishi, hayotiy voqelikni anglab, qayta idrok qilib, obraz asosidagi shaxs turmush qorlari ostidagi odam ekanligini ochib bergan. Bu erda qish topoxronosi qor, shamol detallari orqali ifodalangan. Chunki topoxronos makoniy detal va ularning vaqt bo'ylab harakatidan yuzaga chiqadi. Demak, shoir uchlik janrini ifodalashda qish topoxronosidagi voqeani uch misra va kompozitsiyaga joylashtirib ko'rsatgan.

Bu borada professor D.Quronovning tasnifi ham bor: "Hozirgi she'riyat janrlarini lirik kechinma sub'ekti va ob'ekti nuqtai nazaridan tasniflash maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlaymiz. Bu janrlardan lirikaning asosiy janrlari sifatida ijroviy lirika, personajli lirika, meditativ lirika va tavsifiy lirika (va uning ko'rinishlari: peyzaj lirikasi va voqeaband lirika) farqlanadi. Avvalo, mazkur tasnif bilan bog'liq bitta muhim nuqta – avtopsixologik lirikani alohida ajratmayotganimiz sababini izohlash o'tishga zarurat bor. Gap shundaki, lirik asarlarning aksariyati avtopsixologik xarakterda, ya'ni ushbu shakl universal tabiatga ega: meditativ lirika ham, tavsifiy lirika ham shakllan avtopsixologik bo'laveradi" [2, 394]. Bu erda tamoyil to'g'ri tanlangan.

Biz birlik va uchlik janrlar identifikatsiyasini belgilashda, asosan, H.Umurov tasnifidagi misralar miqdori va she'r kompozitsiyasiga tayanganmiz. Lekin uchlik janrini turli aspektlardan tekshirish maqsadida D.Quronov tasnifidan foydalanish mumkin. Biroq kichik lirik janrni aniqlashda kechinma bilan birga badiiy makon va vaqt kategoriyasi ham aks etishini inobatga olish zarur. Chunki lirik she'rdagi sub'ekt o'zi idrok etgan makon va lahzadagi kechinmalarini shaklga tushiradi. "Kechinma bu – barcha mulohazalarning ahamiyatini bekor qiladigan, to'g'ridan to'g'ri ta'kidlanadigan samimiylik. Barcha kechinma mustaqil boshdan o'tkaziladi. U bir kishiga, individga tegishli, va shuning bilan birga, mazkur individning hayotini yaxlit olganda, unga hech narsani arashlashtirmaydi va o'rnini to'ldirib bo'lmaydigan jihatlarni ko'rsatadigan mazmundan iborat" [6, 110]. Bunda kechinmaning tabiati lirik sub'ektning badiiy-estetik ideali, dunyoqarshlari majmuiga ham bog'liq bo'ladi. Shuning bilan birga kechinma kechayotgan vaqt orqali biz lirik qahramonni aniq ko'ramiz va angalaymiz. Masalan, meditativ lirikaga mansub quyidagi she'rni olaylik:

Baxtiyorman degan birgina so'zni
aytish kerak qancha kuch-chidam,
garchi baxt so'zlarning eng yoqimligi,
garchi tursa hamki tilning uchida.

Og'ir botmasmikin

bu so'z kingadir,

tegib ketmasmikin oh-vohlariga,

qandoq bardosh berib yashayman keyin

baxtsiz kimsalarning nigohlariga [13, 214].

Mazkur she'riy parchadagi kechinmalar orqali biz insonparvar, boshqa odamlarni ham baxtli, o'z maqsadlariga erishgan, ozod va erkin bo'lishini istagan, kishilar ko'ngliga qattiq

tegib ketishdan parhez qiladigan kishini ko'ramiz. To'g'ri, bu erdagi kechinma biografik xarakterda bo'lib, u individ sifatida birinchi galda asar muallifiga tegishli hisoblanadi. Uning yuksak ideali, etuk axloqi va keng ma'naviy olami ifodalangan. SHuning bilan birga, jamiyatda hali o'zini baxtliman deb aytolmaydigan odamlar ko'pligiga ham ishora bor. Chunki oddiy odam bo'lib yashash ham o'z mohiyatiga ko'ra gumanistik g'oyalarga tayanadi. SHuning uchun boshqalarning holatini bilib, dardini o'zinikidek anglab yashash shartligini ko'rsatgan. Bu bir tomondan lirik obraz hayotini to'ldirolmaydigan va doimo uni qiynab kelayotgan odam va odam, odam va olam munosabatlaridagi muammolar tizimi bo'lsa, ikkinchi tomondan, shu erda yashayotgan odam o'zini shu makon uchun mas'ul ekanligini his etish dardi ham mavjud. YUqoridagi she'rning keyingi qismi, bizningcha, nisbatan deklamatsion xarakterda bo'lib, unda ijod jarayonidagi borliqni estetik anglash, badiiylik nazariyasi, falsafa ilmiga xos konsepsiyalar birlashadi. Bu birlashish, eng muhimi, o'tayotgan vaqt, jamiyat va individdagi o'zgarishlar bilan birga kechadi. Ana shu, ayniqsa oxirgi, omillar natijasida she'rdagi kechinma o'sishi, obraz o'zgarishi, rivojlanishi, yanada yorqin namoyon bo'lishi kuzatiladi. Birinchi qismda biz real fidoiy insonni, komil shaxsni ko'ramiz. Keyingi qismida esa shoirlik faoliyatining dasturi, shoirning vatan oldidagi burchini ko'rsatishga harakat etilgandek taassurot uyg'otadi:

Avvalo bu so'zni o'zgalar aytsin,
aytsinlar ko'zlari sevinchga to'lib,
elning baxti uchun umrini tikkan
shoirlar aytmasin birinchi bo'lib.
Bu so'zni bir umr aytmay yashadim,
har shodlik kelganda yurdim sekinroq,
Ham so'zin elimdan avvalroq aytdim,
baxt so'zin aytaman eldan keyinroq.

She'rdagi mulohazalar bir qarashda balandparvoz gapdek tuyulishi mumkin. Biroq, "bu so'zni bir umr aytmay yashadim" misrasida biografik xususiyat namoyon bo'lib, unda shoirning hech bo'lmasa bir kunda bir marta bo'lsa-da, armonlari olovida qiynalayotgan odamni ko'rgani, baxtsiz kimsalarning oh-vohlari etarli ekanligini ifodalangan. SHuning bilan birga xalqimizda qadimdan shunday odat borki, o'z quvonchingni boshqalar g'amiga qo'shib yashash, boshqalar diliga tegib ketmaslik uchun o'zini bosiqroq tutishlik haqida gap borgan. Bu she'r mazmuni milliy mentallikning ikki ulkan chegarasi va uning umuminsoniy ekanligi bilan uzviy bog'liq. Ijodiy jarayonda shoir xayoliga, qalbiga shunga o'xshash fikr-mulohazalar kelgan va ularning badiiy ifodasi sifatida yuqoridagi satrlar qog'ozga tushgan. Demak, lirik qahramon xarakterida yana bir qirrasini yuzaga chiqyapti. Bu – o'z hayotini tahlili qila bilish xususiyati bo'lib, buning uchun katta iroda kerak bo'ladi. SHu erda lirik kechinma inson hayoti degan topoxronos bilan birgalikda obrazning yorqinroq chiqishini ta'minlagan. SHoir o'z kechinmalarini asta-sekin rivojlantirib borar ekan, she'rning avvalgi qismida ilgari surilgan tezislarni, sintezgaga aylantira olgan. SHuning uchun asar yaratish jarayonini insonni badiiy jihatdan o'sib, rivojlanib borishining asosiy qismi deb hisoblash mumkin. Natijada she'rdagi obrazda ma'lum vaqt oralig'ida bir nechta xarakter qirralari yuzaga chiqqan. Boshqacha aytganda, obraz kechinmalar o'sib borishi va o'tayotgan vaqt ichida o'sib bormoqda. Zero, hamma narsa o'sib, o'zgarib boradi, jumladan olam ham ulkan makon sifatida borliqni qoplagan va cheksizdek tuyulsa-da, u ham o'zgarib boradi. SHuning uchun ijodiy jarayon haqli ravishda turli qismlarga ajratiladi. Bu she'rdagi lirik kechinmaning dinamik o'sib borishi va natijada obrazning xarakter qirralarining namoyon bo'lishida ko'rinadi. Ana shu erda lirikaning asl mohiyati ko'rinadi. "O'zining amalga tatbiqini kechinma obrazda topgan, mustaqil ma'noga ega bo'lgan hissiy fikr so'z san'atidagi lirik turning asosi hisoblanadi. Asosi deyilishiga sabab mazkur materialdan ijod boshlanadi. Qalbning o'z-o'zini his etishi yoki shunga o'xshash, balki unda dastlab noaniq, g'aliz bo'lgan holat, qachonki u ifodalanganda, lirik kechinmaga aylanadi. Ifodalash esa, bu – hayotni tasavvurda tiklamoq va uni qayta yaratishga yo'naltirilgan, shuningdek, o'zida materialni mujassamlashtiradigan so'z san'atining unsuri bo'lgan ijodiy jarayon" [7, 407]. Demak, lirik janr asosi sifatida ko'rsatilgan kechinma va uning ifodasi she'rning janrini belgilar ekan, kechinmaning har bir shoirda yoki bir shoirning turli she'rlarida turlicha tabiatga egaligi ham uning janriga ta'sir etadi. Chunki shoir turli kechinmani ifodaladi

ekan badiiy matnga olib kirgan topoxronoslar ham har bir she'rda o'zgaradi. Natijada tasvir ham turlicha chiqadi. Fikrimiz isbotini meditiv lirikaga mansub quyidagi she'r tahlilida ko'rish mumkin:

Kelur qaydan, qayga ketgay bu oqim?

Qayda to'xtar, qayga etgay bu oqim?

Ko'p chirandim,

Bildim – qutulmoq mahol,

Menligimni qayga eltar bu oqim? [9, 248]

SHoir ichki monolog usuli yordamida o'z ruhiyatidagi savollarni olib chiqadi, unda yirik ijtimoiy-falsafiy, ramziy ma'no mujassam bo'lib, ritorik so'roq orqali mazmunning ta'sirchanligini oshirilgan. SHE'r aslida an'anaviy to'rt shaklida bitilgan bo'lib, birinchi ikki satrda y tovushi, keyin "qay", "bu", "oqim" so'zlarining takrori, har ikkala misraning o'zaro qofiyasi (ketgan, etgay) she'rga o'ziga hos ohangdorlik bag'ishlagan. Lirik sub'ektning yuragini, xayolini o'rtayotgan kechinma "oqim" topoxronosi orqali yuzaga chiqib, aniq maqsadlarni ifodalaydi. U bir vaqtning o'zida lirik sub'ekt yashayotgan makon va vaqtni anglatadi. U, avvalo, vaqt oqimi bo'lishi mumkin, ikkinchidan – fikrlar oqimi, uchinchidan – his-tuyg'u, kechinmalar oqimi, to'rtinchidan – jamiyatda biror yo'nalishga qarab birga harakat qilayotgan odamlar oqimi, beshinchidan esa lirik sub'ekt qalbidagi orzu-havas, intilish bo'lishi mumkin. SHE'rdagi oqim topoxronosi shoirning ob'ektiv qarashlari va sub'ektiv yondashuvini birlashtirgan ham lirik kechinmaning obrazga aylanishiga asos bo'lgan. SHE'rdagi ob'ektiv va sub'ektiv makon yuqori darajadagi uyg'unlikka erishgan, natijada esa avtopsixologik janrdagi she'r paydo bo'lgan.

"Ma'lum adabiy asarning mantiqan qurilgan modeli yoki "ideal" tipi ham borki, uni invariant sifatida ko'rish mumkin"[10, 69]. YA'ni, janr bu erda shakliy-miqdoriy ko'rinishdagi asarga nisbatan joriy bo'lishidan ko'ra, matnning mazmuniy va shakliy qurilishidagi o'ziga xoslikka asoslanadi. YA'ni lirik asardagi o'y-fikr dinamikasi qo'yilgan muammo (tezis)ni aniqlashtirishga (sintez, xulosaga), xotimalashga olib keladi. Bu esa undagi kompozitsiya, syujet va obraz munosabatlarini, ular yaxlitlashgan holda konkret janrni namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Ammo, baribir lirik she'rdagi voqelik aniq topoxronos detallari yordamida namoyon bo'ladi. CHunki kechinma (obraz) konkertlashishi uchun makoniy detal va uning harakati lozim bo'ladi. SHuningdek, bunda she'riy nutqning o'rnini ham inkor etib bo'lmaydi.

Bir qarashda makon va zamon ("topoxronos" ham) kategoriyasi mavjudlikning umumiy belgisi sifatida har qanday asarning badiiyligini ta'minlaydi, deyish mumkin. Ammo atamalarni chuqurroq tahlil etilsa, makon (topos) va zamon (xronos) mustaqil leksik ma'noga ega ekanligi ko'rinadi. CHunki borliq mutloq mavjudlik sifatida e'tirof etiladi, ammo unga inson nigohi, e'tibori bilan qaralsa vaqt, zamon harakati seziladi. Demak, topoxronos inson omiliga borliq. (SHu erda mental olam va undagi topoxronos, mental olam va real borliq munosabatlari, bu ikki mavjudlikning yaxlitligini ta'minlovchi topoxronos qanday, qay usulda namoyon bo'lishi hamda topoxronoslar tipologiyasi, topoxronos va badiiy matn strukturasi, badiiy anglam, topoxronos va konsept kabi masalalarni tadqiq etish kerakligi ko'rinadi.) Topos va xronos mustaqil leksemalar sifatida qo'llanadi. Ularning ma'nolari va vazifalari tutashadigan nuqta esa topoxronos bo'ladi. Ana shu tutash nuqtadan har qanday og'ish topoxronos ma'nosini o'zgartirib yuboradi.

Badiiy makon (topos) va badiiy zamon (xronos)ning o'zaro yaxlitligi, ular o'rtasidagi munosabat bilan belgilanadi. Lirik she'rda makon qaysi shaklda namoyon bo'lmasin asar mazmunini ifodalashga, shaklni tashkillashga xizmat qiladi. SHE'riy matnda gul, daraxt yoki osmon kabi makoniy unsurlar keltirilar ekan, ularga sub'ektiv yondashuv yuzaga keladi. Bunda matndagi so'zlar o'zaro munosabatga kirishib, o'z ma'nosidan ortib, zimmasiga qo'shimcha yuk olib, matn mazmunini harakatga keltiradi. Bu esa mavzu, g'oya, kechinma, muammo kabi mazmuniy komponentlarning ma'lum lirik syujetdagi harakati bo'ladi. Ular esa sub'ektiv obrazni namoyon etadi. Zero "badiiy obraz yaratish – badiiy ijod qilish ob'ektiv hamda sub'ektiv faktorlarning muayyan uyg'unlikda qo'shilishi hamda harakatidan iborat"[15, 13]. Bunda yaratilayotgan obraz statik ko'rinishda bo'lishi mumkin. Biroq, she'rdagi

obrazning o'y-fikrlari, kechinmalari, tasvirdagi daraxtdan uzilib tushayotgan barg, olamga yoyilayotgan quyosh nurlari kabi jarayonlar lirik voqelikning dinamik xususiyatini ifodalaydi. Bu esa lirik she'riyatdagi asosiy topoxronos: anglangan hayotni, undagi lirik qahramonning ichki harakatini bildiradi. Masalan,

G'imir-g'imirlarga to'ladir hayot.
sen qayoqqa ketayapsan, yo'lovchi?!

Bir oz to'xta tin ol,
Tingla g'aroyib bayot! [5, 73]

She'rdagi tiriklikning o'zi go'zal degan azaliy haqiqat hayotsevarlik g'oyasini ifodalaydi. Bu erda hayot obrazi topoxronos bo'lib, u bir qarashda jim turgandek tuyuladi. Biroq birinchi misradagi "g'imir-g'imir" aniqlovchisi hayotning doimiy harakatiga ishora qiladi. Ijod jarayonining dastlabki bosqichida tashqi borliqdan akslangan predmet, ya'ni hayot tasviri ijodkor ijodiy laboratoriyasida hali obrazga aylanmasdan turib, real makon, ya'ni tashqi borliq aksi sifatida mavjud, xolos. SHu erda ijodkorning idroki ishga tushadi va o'sha akslangan predmetga o'ziga xos go'zallik, badiiy-estetik yuklamalarini yuklab, uni obrazga aylantiradi. Go'zallik bu erda klassik ko'rinishdagi inson tirikligi, mavjudligining o'zi go'zallik, degan tamoyil asosida tushuniladi. Fikrni rivojlantirib aytish mumkinki, dunyoning qaysidir burchagida oddiy insonlik, o'zining ezgu orzu-umidlari yo'lidagi tashvish, yumush bilan band bo'lish baxti hammaga ham nasib etmayotgan davrda "g'imir-g'imirlarga to'la hayot"ni kuzatish kishiga zavq, shavq beradi. Qaergadir shoshayotgan odamlar, tog'liqlardan erib, soylarni to'ldirib oqib, dashtu dalalarga intilayotgan suv, qushlarning chug'urlashib goh erga, goh daraxt shoxlariga qo'nishi, quyoshning sekin-astlik bilan dunyo bo'ylab yoyilayotgan nurlari, shoir ta'kidlagandek, "g'aroyib bayot" hisoblanadi. To'g'ri, ijodkorning asarga qo'yadigan badiiy-estetik yuklama – bu ijodkorning o'zi anglagan etuk falsafiy-hissiy kechinma va g'oyalar bo'lishi mumkin. SHu erda obraz voqelikni anglovchi obrazga aylanadi va she'rga ko'chadi. E'tibor qilingan she'rdagi hayot obrazini yaratishda sub'ektiv va ob'ektiv olam unsurlari birlikdagi faoliyati haqida so'z boryapti. Go'zallikni anglash, uni bayot ekanligini tushunish sof sub'ektivlik bo'lsa, ana shu sub'ektivlikni anglagan lirik personaj va harakatdagi yo'lovchini ob'ektiv olam vakili deyish to'g'ri bo'ladi. Bu ikkisining birligi, deganda esa badiiylik tushuniladi. Bu erda shakl va mazmun, makon va vaqt yaxlit holda namoyon bo'lyapti. Aslida haqiqiy badiiy asar mana shunday bo'ladi. Janr nuqtai nazaridan she'r tavsifiy lirikaga mansub bo'lib, unda lirik voqelikga ta'rif-tavsif berilishi etakchilik qilgan. Lirik sub'ekt hayot, yo'lovchi, bayot detallari va ularga berilgan turli metafora, epitet, ta'riflar orqali oniy kechinmani yorqin lirik tasvirga aylantirib, go'zal hayot kartinasi (topoxronos)ni namoyon etgan. Undagi uch detallardan birini olib tashlansa, topoxronos o'zgaradi, bu esa she'rni tavsifiylikdan meditativlikka yoki ijroviylikka o'tkazib yuboradi. Masalan, yuqoridagi she'rning asosiy detal-toposlarini saqlagan holda qayta shakllantirish orqali fikrimizni isbotlashimiz mumkin:

Qayoqqadir ketayotgan yo'lovchi,
to'xtadi, tin oldi bir oz,
Tingladi g'aroyib bayot!

Unutildi
g'imir-g'imirlarga to'la hayot.

Mazkur she'r avvalgi she'rning asosiy detallari saqlandi, lekin voqelikka munosabat o'zgardi. Natijada go'zal hayotni anglagan, his etgan lirik sub'ekt emas, balki yo'lovchi bo'lib, she'rdagi uning ruhida o'zgarishlarni ifodalamoqda. Natijada ijroviy lirikaga aylandi. Chunki lirik sub'ekt topoxronos sifatida o'z o'rnini yo'lovchiga berdi. U esa ob'ektiv olamda aks etgan. Demak, she'rdagi topoxronos janrni ifodalashga ham xizmat qilmoqda.

V.Xulosa.

Xullas, kichik lirik asar janrini belgilashda mavjud tasniflardan foydalanish mumkin. Bunda ifodalayotgan lirik voqelikdagi makon va vaqt kategoriyasi ham o'z o'rniga ega bo'lib, u yoki bu lirik voqelikni shoir tomonidan konkret makon va vaqtdagi badiiy ifodasida yuzaga chiqadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Eagleton, Terry, *Literary theory: an introduction*. – Minneapolis, USA: The University of Minnesota Press, 2003. – 245 p. <http://www.upress.umn.edu>
2. Quronov D. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Akademyashr, 2018. – 480 b.
3. Sulston, Izzat. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: O`qituvchi, 2005. – 256 b.
4. Адабий турлар ва жанрлар. Лирика (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. Иккинчи жилд. – Тошкент: Фан, 1992. – 248 б.
5. Али, Турсун, Лахзалар суврати: – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 152 б.
6. Гадамер Х. Истина и метод: Основы филос. герменевтики.— М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
7. Коллектив. *Теория литературы. Том III. Роды и жанры (основные проблемы в историческом освещении)*.— Москва: ИМЛИ РАН, 2003. – 592 с.
8. *Литературный энциклопедический словарь*. / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987. – 752.
9. Обиджон, Анвар. Сайланма. – Тошкент: Akademyashr, 2017. – 248 б.
10. Поэтика: слов, актуал. терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тмарченко]. — М.: Издательство Кулагиной: Intrada, 2008. — 358 с.
11. Рауф Парфи. Сўнгги видо. – Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2006. – 136 б.
12. Раҳмон, Шавкат. Абадият оралаб: шеърлар. – Тошкент: Movarounnahr, 2012. – 384 б.
13. Рене Уэллек, Остин Уоррен. *Теория литературы*. – Москва: Прогресс, 1978. – 302 с.
14. Саримсоқов Б. Адабий турлар ҳақида мулоҳазалар./ Ўзбек адабий танқиди: [антология] / тузувчи ва нашрга тайёрловчи Б.Каримов. – Тошкент: Turon-Iqbol, 2011. – Б. 298-309.
15. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: ТАИ, 2004. – 124 б.
16. Умуров Ҳ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002, – 256 б.
17. Хализев Е.В. *Теория литературы*. – Москва: Высшая школа, 1999. – 400 с.